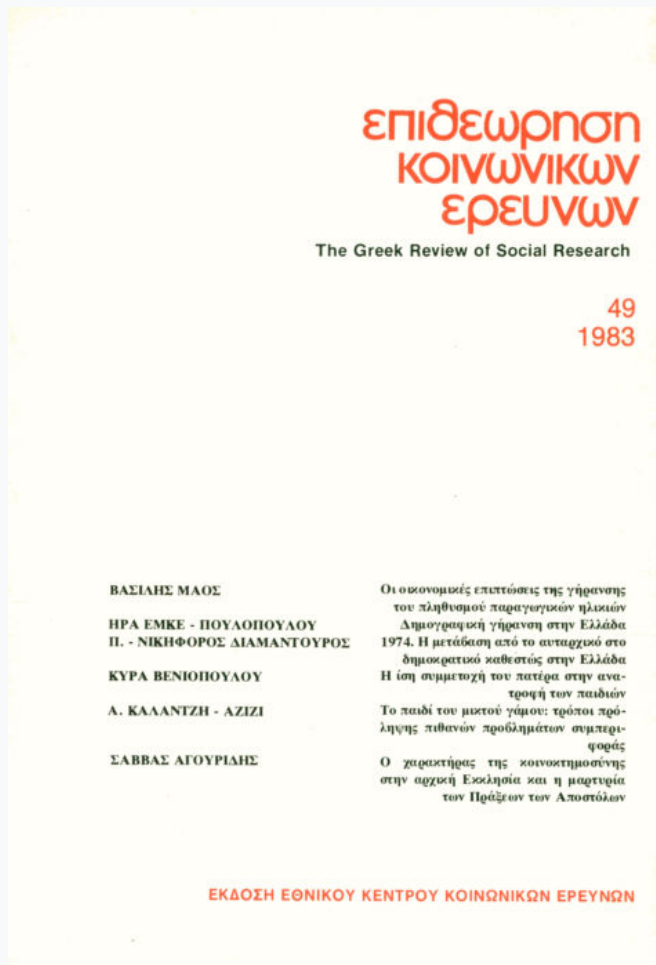


The Greek Review of Social Research

Vol 49 (1983)

49



Η ίση συμμετοχή του πατέρα στην ανατροφή των παιδιών

Κύρα Βενιοπούλου

doi: [10.12681/grsr.182](https://doi.org/10.12681/grsr.182)

Copyright © 1983, Κύρα Βενιοπούλου



This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Βενιοπούλου Κ. (1983). Η ίση συμμετοχή του πατέρα στην ανατροφή των παιδιών. *The Greek Review of Social Research*, 49, 88–100. <https://doi.org/10.12681/grsr.182>

Η ίση συμμετοχή του πατέρα στην ανατροφή των παιδιών

Κύρια Βενιοπούλου*

Οι άνθρωποι ζουν σε οικογένειες. Αντίθετα σ' όλα τα στατιστικά μας στοιχεία που υποδεικνύουν την τρομερή αύξηση νοικοκυριών μ' ένα γονέα, το υψηλό ποσοστό διαζυγίων, ή το γεγονός ότι οι άνθρωποι πειραματίζονται με διαφορετικούς τρόπους ζωής, π.χ. κοινόβια ή ομοφιλοφιλικά ζευγάρια, η θέση ότι «η οικογένεια» είναι η βασική μονάδα της κοινωνίας μας παραμένει το ίδιο στέρεη όπως πάντα. Η νομοθεσία, η φορολογία, οι υπηρεσίες βρεφικής πρόνοιας και τα ωράρια εργασίας καθορίζονται με βάση αυτή τη θέση. Επιπλέον, η οικογένεια σαν ιδανική κατάσταση για ενήλικες και για τη γέννηση και την ανατροφή των παιδιών, προωθείται ενεργά από τα μέσα ενημέρωσης, τους ψυχολόγους, τους νομοθέτες και τους κοινωνικούς λειτουργούς.

Σε αντίθεση μ' αυτές τις τάσεις, υπάρχει ένας αυξανόμενος όγκος φεμινιστικών έργων που θεωρούν την οικογένεια χώρο καταπίεσης των γυναικών, αναπαραγωγής και διαίωσης του σεξουαλικού καταμερισμού της εργασίας, όπου τα παιδιά μεγαλώνουν και κοινωνικοποιούνται κατά τρόπους που αντιτίθενται στη γυναικεία απελευθέρωση. Υπάρχουν διάφορα επιχειρήματα φεμινιστικής κατεύθυνσης, όπως: η κατάργηση της οικογένειας, η αυξανόμενη συμμετοχή ή και η πλήρης ανάληψη λειτουργιών που παραδοσιακά ανήκουν στην οικογένεια από την κοινότητα, η αφαίρεση κάθε συμμετοχής ή ευθύνης σχετικά με τα παιδιά από τους πατεράδες τους, ή η ίση συμμετοχή και των δύο γονιών στην ανατροφή. Τα παιδιά είναι αναπόφευκτα στο κέντρο αυτών των επιχειρημάτων, αφού η οικογένεια είναι ο θεσμός που είναι υπεύθυνος για την αναπαραγωγή, την ανατροφή και την

* M. A. Women's Studies

κοινωνικοποίησή τους κι εφόσον οι γυναίκες είναι οι βιολογικοί γονείς και οι κοινωνικά καθορισμένοι τροφοί.

Η συνειδητοποίηση ότι η οικονομική ανεξαρτησία της εργαζόμενης γυναίκας δεν είχε ως αποτέλεσμα την κατάκτηση μιας θέσης ίσης με τον άντρα, όπως ήθελε ο Έγκελς, έκανε τις φεμινίστριες να στραφούν για άλλη μια φορά στην οικογένεια για να βρουν πού και πώς η καταπίεση της γυναίκας ανακατασκευάζεται καθημερινά. Η απάντηση φαίνεται να βρίσκεται στη μητρότητα. Η φεμινιστική βιβλιογραφία παρουσιάζει ισχυρά επιχειρήματα που εξηγούν με ποιο τρόπο το γεγονός ότι μόνο οι γυναίκες φροντίζουν τα παιδιά προκαλεί την παρούσα δυσφορία και ανισότητα στους ρόλους και στις σχέσεις των ενηλίκων. Η μοιρασμένη ανατροφή θεωρείται διέξοδος από το τωρινό «σύστημα φύλου - γένους»,¹ και είναι πράγματι ο τρόπος τον οποίο υποστηρίζουν οι συγγραφείς που ασχολούνται με την κατανόηση των δυσκολιών της ανατροφής των παιδιών.

Σε τούτο το άρθρο θα τεθώ υπέρ της μοιρασμένης ανατροφής, θεωρώντας την σαν εκείνον το θεσμό που εμπεριέχει τη δυνατότητα αλλαγής των ιδεών μας που αφορούν τη θηλυκότητα, την αρρενωπότητα και τη σχέση μεταξύ τους, και σαν έναν από τους αποτελεσματικούς τρόπους που μπορεί να χρησιμοποιηθούν για μια σοσιαλιστική μετατροπή της κοινωνίας.

Η ιδεολογία του φαμιλιασμού (βλ. Barrett, 1980) είναι τόσο ισχυρή στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής που, όπως υποστηρίζει η Barrett, οι οικογένειες «συχνά προσπαθούν ν' αποκτήσουν τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στην Οικογένεια» (1980:205). Αυτό σημαίνει ότι, δεδομένων αρνητικών υλικών συνθηκών, οι άνθρωποι προσπαθούν, συνειδητά ή ασυνείδητα, να συμμορφωθούν μ' ένα στερεότυπο που ζητά από τους άντρες να είναι προστατευτικοί και να καλύπτουν τις οικονομικές ανάγκες της οικογένειας, και από τις γυναίκες να είναι δοτικές και αφοσιωμένες (Benedek, 1970).

Αξίζει τον κόπο να σημειώσουμε ότι το μοντέλο της σύγχρονης πυρηνικής οικογένειας υιοθετείται από χώρες που λειτουργούν με κρατικό καπιταλισμό (Heitlinger, 1979), καθώς και ότι εξάγεται από τις ανεπτυγμένες χώρες στις υπό ανάπτυξη μαζί με άλλα εμπορεύσιμα

1. «Σύστημα φύλου - γένους», όρος που καθιέρωσε η G. Rubin για να δηλώσει την ολότητα των κοινωνικών αντιλήψεων και πρακτικών που αποδίδουν στο βιολογικό φύλο (αρσενικό ή θηλυκό) χαρακτηριστικά που είναι σύμφωνα με τις εκάστοτε πολιτιστικές απόψεις για το ανδρικό ή γυναικείο γένος, το οποίο είναι κοινωνικά καθορισμένη έννοια. Στα αγγλικά «sex - gender system».

αγαθά. Παρόλο που ο αριθμός των γυναικών που εισέρχονται στην αγορά εργασίας των δυτικών χωρών αυξάνεται και ο αριθμός των γυναικών που ήδη συμμετέχουν στην αγορά εργασίας των ανατολικοευρωπαϊκών χωρών είναι υψηλός ή και ίσος με των ανδρών, η ιδεολογία αυτή φαίνεται ότι ακμάζει, όπως και τότε που ο Talcott Parsons έδωσε την πασίγνωστη ερμηνεία των λειτουργιών της πυρηνικής οικογένειας, προϋποθέτοντας τους ρόλους του εργαζόμενου πατέρα και της νοικοκυράς μητέρας (1955). Παράδοξα, δεν έχει γίνει καμία ουσιαστική προσπάθεια να παρουσιαστεί μία νέα έκθεση της πυρηνικής οικογένειας προσαρμοσμένη στις σύγχρονες συνθήκες ζωής. Αντίθετα, οι γυναίκες δέχονται ακόμα μεγαλύτερες πιέσεις για να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της διπλής θάρδιας, δηλαδή εργασία και σπίτι, και για να κατευνάσουν τις ενοχές που έχουν απέναντι στα παιδιά τους, αφού δεν μπορούν να τους προσφέρουν μητρικές υπηρεσίες σε συνεχή βάση.

Οι σύγχρονες έρευνες με θέμα την οικογένεια έδωσαν αποδεικτικά στοιχεία αρκετά απογοητευτικά, δεδομένης της επικράτησης του φαιμισμού, στοιχεία που υποδηλώνουν ότι το αποτέλεσμα της ύπαρξης παιδιών είναι πιθανότατα αρνητικό για την οικογενειακή ευτυχία (Glen & McLanahan, 1982). Επιπλέον, η επίδραση της μητρικής απασχόλησης στα παιδιά είναι ακόμη υπό εξονυχιστική έρευνα και εκτίμηση στις δυτικές κοινωνίες (Tinberger & Maclean, 1982) γεγονός που αποδεικνύει τη μη αποδοχή του φαινομένου, ανεξάρτητα από το πόσο είναι αναγκαία η οικονομική συμμετοχή της συζύγου στον οικογενειακό προϋπολογισμό. Στην ανατολική Ευρώπη, τα αρνητικά αποτελέσματα του πρώιμου αποχωρισμού από τη μητέρα, που θεωρείται αναγκαίο κακό και αντιμετωπίζεται με την παροχή υπηρεσιών βρεφικής πρόνοιας, υπογραμμίζονται από τους ειδικούς, οι οποίοι ζητούν από τις γυναίκες να παραμένουν οι κύριες τροφοί των παιδιών τους για περισσότερο από τους πρώτους έξι μήνες της ζωής (Heitlinger, 1979).

Ο αντίκτυπος της φεμινιστικής κριτικής της οικογένειας, όμως, φαίνεται να είναι μία από τις αιτίες που πιέχει τις σύγχρονες συνθήκες ν' αλλάξουν. Οι πατεράδες σταδιακά ασχολούνται περισσότερο με τη φροντίδα του νοικοκυριού και των παιδιών, αλλά είναι φανερό ότι το κάνουν σαν προαιρετικοί βοηθοί. Υπάρχει ακόμη η κριτική ότι οι πατεράδες στην ουσία στοχεύουν προς «την ενίσχυση της ανδρικής ισχύος μέσα στο σπίτι» (Sutton & Friedman, 1982:119), με σκοπό να εξουδετερώσουν τα οφέλη που πέτυχε το Γυναικείο Κίνημα.

Δεδομένων των αποξενωτικών επιδράσεων των συνθηκών εργασίας και της σπανιότητας της κοινοτικής φροντίδας για τα παιδιά, ειδικά

κάτω από συνθήκες οικονομικής ύφεσης (Coote & Campbell, 1982), φαίνεται σχεδόν απίθανο ότι θα πάψουμε να ζούμε σε οικογένειες, τουλάχιστον στο εγγύς μέλλον. Άλλωστε, όπως επισημαίνουν οι Barrett και McIntosh (1982), η οικογένεια είναι ακόμη ο χώρος όπου καλύπτονται οι ανάγκες μας για συναισθηματική ασφάλεια, όπου θεωρείται ότι τα παιδιά αναπτύσσονται κάτω από τις καλύτερες συνθήκες σε σύγκριση με εκείνες που παρέχονται από άλλα ιδρύματα, π.χ. οικοτροφεία, και που θεωρείται ακόμη φυσική, αναπόφευκτη και βιολογικά δεδομένη. Επίσης, το γεγονός ότι η τυπική πυρηνική οικογένεια έχει πάψει να είναι η στατιστική νόρμα και ότι τα νοικοκυριά με ένα γονέα παρόντα αυξάνονται, δεν θα έπρεπε ίσως να εξομοιώνεται με την κατάργηση της ιδεολογίας του φαμιλιαλισμού, αλλά μάλλον με τις ακαταλληλότητες των νομοθετικών ρυθμίσεων, τους οικονομικούς διακανονισμούς μεταξύ των ζευγαριών και την τάση να θεωρούμε υπαίτια τα προσωπικά ελαττώματα αντί τους κοινωνικούς θεσμούς.

Οι αναλύσεις του μητρικού ρόλου και της δομής του γένους που παρέχουν οι φεμινίστριες είναι, επομένως, αναγκαίες για να διευρύνουν την κατανόηση της αναπαραγωγής των κοινωνικών και σεξουαλικών προτύπων. Οι φεμινίστριες συνηγορούν υπέρ της ίσης συμμετοχής των ανδρών στην ανατροφή (π.χ. Lott, 1973), που θα οδηγούσε στην προώθηση της έννοιας του «ανδρόγυνου» ανθρώπου (π.χ. Bem, 1975). Οξυδερκείς παρατηρήσεις γύρω από τη λειτουργία της μητρότητας ως ψυχολογικού μηχανισμού, που αναπαράγει άνδρες και γυναίκες που συμμορφώνονται με στερεοτυπικούς ρόλους ανάλογα με το φύλο τους, έγιναν πρόσφατα σε δύο πολύ σημαντικά έργα, της Dinnerstein (1976) και της Chodorow (1978). Αυτές οι δύο συγγραφείς επιχειρηματολογούν από ψυχαναλυτική σκοπιά για το γεγονός ότι οι γυναίκες φροντίζουν τα παιδιά, δηλαδή ως κύριες τροφοί, εξηγώντας έτσι τη σεξουαλική ανισότητα, το ότι οι άνδρες έχουν λιγότερη επαφή με τα συναισθήματά τους και το ότι οι γυναίκες έχουν την τάση να παραιτούνται από τη συμμετοχή τους στη δημόσια ζωή με αντάλλαγμα τη διατήρηση της πρωταρχικότητάς τους ως τροφών. Αυτή η επιχειρηματολογία διευρύνει και ουσιαστικοποιεί την αξίωση που είχε νωρίτερα απαιτήσει μία άλλη φεμινίστρια συγγραφέας, ότι δηλαδή «ο φεμινισμός πρέπει να καλέσει σε επανάσταση για τις σχέσεις συγγένειας» (Rubin, 1975:199) που θα προέλθει από τη μοιρασμένη ανατροφή και που θα εκριζώσει τις γηγενείς αντινομίες της προοιδιπόδειας και οιδιπόδειας φάσης.

Απ' όσο γνωρίζω, πολύ λίγα έχουν γραφεί ως τώρα σχετικά με την εμπειρία της μοιρασμένης ανατροφής. Αν εξαιρέσουμε τη σημαντική

προσφορά της Ehrensaft (1980), τα περισσότερα φεμινιστικά έργα γύρω από το θέμα αυτό είναι συνήθως «προγραμματικά» (βλ. Hodge, 1981) και δεν παρέχουν λεπτομερείς αναλύσεις της λειτουργίας αυτού του συστήματος φύλου - γένους. Παρακάτω, θα προσπαθήσω να σκιαγραφήσω το μηχανισμό της μοιρασμένης ανατροφής από τις εξής πλευρές: σαν απόφαση που λαμβάνεται πριν από τη γέννηση των παιδιών, και σαν πρακτική, μετά τη γέννηση, που επιδρά διαφορετικά στους άνδρες και στις γυναίκες.

Η διαθεσιμότητα των αντισυλληπτικών, η πίεση των γυναικών για ελεύθερες εκτρώσεις, ο αυξανόμενος αριθμός των ατόμων που υποβάλλονται σε εθελοντική στειρώση ή απλώς δεν κάνουν παιδιά, δηλώνουν ότι ο γονεϊκός ρόλος είναι μάλλον αποτέλεσμα απόφασης παρά μια αναπόφευκτη περίοδος κατά τη διάρκεια του βιολογικού κύκλου. Αν αυτό αληθεύει, τότε μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ένας αυξανόμενος αριθμός ατόμων προγραμματίζει και αποφασίζει για το αν θα αποκτήσει παιδιά. Αυτό σημαίνει ότι εκτιμώνται και αποτιμώνται οι αλλαγές που θα φέρουν τα παιδιά στη ζωή του ζευγαριού μαζί με την εξεύρεση λύσεων για να αντιμετωπιστούν οι συχνά αντιφατικές απαιτήσεις που αναφύονται από την ύπαρξη παιδιών (Rapoport και Rapoport, 1977). Για να επιτευχθεί η ίση συμμετοχή στις ευθύνες αλλά και στην πρακτική / συναισθηματική ανάμιξη με τα παιδιά, πρέπει να επανεξεταστούν μερικά από τα συστατικά στοιχεία του παραδοσιακού γονεϊκού ρόλου.

Οι γυναίκες, γενικά, θεωρούνται αυτές που ασχολούνται κυρίως με τη φροντίδα των παιδιών. Η κοινωνία προσδοκά από τις γυναίκες να είναι μητέρες, αντί να εκπληρώνουν τα καθήκοντα της μητρότητας, πράγμα που υποδηλώνει τη νοητική θέση και την ψυχολογική ετοιμότητα να αποδεχτούν αυτόν το ρόλο. Επιπλέον, παραδοσιακά οι γυναίκες κερδίζουν κύρος από τη μητρότητα και αποκτούν έτσι ένα πεδίο όπου εξασκούν τη δύναμή τους ανεξάρτητα από τους άνδρες. Όπως όμως δείχνει η Ehrensaft, η μητέρα που μοιράζεται την ανατροφή, παραιτείται από την απαίτησή της υπέρ της ίσης συμμετοχής του πατέρα, γεγονός που μπορεί να δημιουργήσει άγχος δεδομένης της μικρής χρηματικής ανταπόδοσης που μάλλον έχει σαν εργαζόμενη σε χαμηλά αμειβόμενη και «σεξουαλικά διαχωρισμένη»² εργασία. Το

2. «Σεξουαλικά διαχωρισμένη» εργασία: ορος που αναφέρεται στο γεγονός ότι οι απασχολήσεις που προσφέρονται στην αγορά εργασίας, εκτός από ταξικά καθορισμένες, είναι και σεξουαλικά διαχωρισμένες, δηλαδή άλλες προσφέρονται για άνδρες και άλλες για γυναίκες. Χρησιμοποίηώ τη λέξη σεξουαλικά, αντί για την πιο ορθή φυλετικά, για να αποφύγω πιθανές παρερμηνείες μεταξύ φύλου και φυλής. Στα αγγλικά «sex segregated job».

άγχος και συχνά η ενοχή, επειδή δεν συμμορφώνεται με τον κοινωνικά αναμενόμενο ρόλο, μπορεί να οδηγήσουν τελικά τη μητέρα, που μοιράζεται την ανατροφή, σε συναισθηματική εμπλοκή με τα παιδιά της, κάτι που πιθανόν να οδηγήσει στην απομάκρυνση του πατέρα ή στην αίσθηση ότι δεν του επιτρέπεται το μερίδιό του στη συμμετοχή (Ehrensaft, 1980). Ασφαλώς, δεν υπάρχει τρόπος να εξασκήσει κανείς τα συναισθήματα και τις ικανότητες που σχετίζονται με την ανατροφή, αν δεν αποκτήσει παιδιά. Ωστόσο, η εμπειρία από την ίση συμμετοχή στις ευθύνες του νοικοκυριού που υπερβαίνει τους παραδοσιακούς ρόλους, πριν από την απόκτηση παιδιών, μπορεί να αποτελέσει σημαντική βοήθεια. Όπως και στην περίπτωση της μητρότητας, ο ρόλος της νοικοκυράς υποδηλώνει για τις γυναίκες μία ψυχική κατάσταση «είμαι νοικοκυρά» παρά μια σειρά πράξεων. Εμπειρία στην πλήρη και ίση συμμετοχή των εργασιών που χρειάζονται για να λειτουργήσει ένα νοικοκυριό, σημαίνει, σε χαμηλότερο βαθμό, την ίδια αμφισβήτηση ρόλων και τους ίδιους ψυχολογικούς μηχανισμούς αντιμετώπισης της μη συμμόρφωσης προς κανονιστικές κοινωνικές απαιτήσεις, και τη μη απολαβή των ανταμοιβών που τις συνακολουθούν, π.χ. έπαινος για τη γυναίκα, περισσότερος ελεύθερος χρόνος για τον άνδρα.

Η εγκυμοσύνη και ο τοκετός θεωρούνται ως κατ' εξοχήν γυναικείες εμπειρίες. Ωστόσο, η συμμετοχή των ανδρών, αν και υποκατάστατο της πραγματικότητας, αυξάνεται σ' αυτά τα δύο πεδία. Η ανδρική λοχεία και η παρουσία του άνδρα κατά τον τοκετό φαίνεται ότι είναι πολύ έντονες συναισθηματικές εμπειρίες (Rapoport & Rapoport, 1977) που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να φέρουν τους άνδρες πιο κοντά στις απαιτήσεις του πατρικού ρόλου. Η Chodorow (1978) και η Dinnerstein (1976) απέδειξαν τη συναισθηματική ετοιμότητα των γυναικών να γίνουν μητέρες και την απώθηση των συναισθημάτων στους άνδρες. Όμως, η μοιρασμένη ανατροφή παρέχει μία μοναδική ευκαιρία στους άνδρες να έρθουν σε επαφή με τη χαμένη, πλήρη συναισθηματική τους ικανότητα. Η φροντίδα των παιδιών σημαίνει ότι οι άνδρες θα μπορούν να τα ευχαριστηθούν περισσότερο παίζοντας μαζί τους και συμμετέχοντας στη διαδικασία της ανάπτυξής τους. Σημαίνει επίσης ότι οι άνδρες θα έχουν τη δυνατότητα να εκφράσουν τα συναισθήματά τους και να αντιμετωπίσουν το δικό τους εσωτερικό συναισθηματικό απόθεμα, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις εκείνες όπου ο συνήθης μηχανισμός της ψυχικής δύναμης που έχουν για να ανταπεξέρχονται στις δυσκολίες, δεν θα τους είναι πλέον χρήσιμος (βλ. Ehrensaft, 1980), αν λάβει κανείς υπόψη του τις συνεχείς απαιτήσεις που έχει ένα παιδί για φροντίδα, υποστήριξη και συνεχή συναισθηματική

ανταλλαγή. Αυτό μπορεί να είναι δύσκολο, κυρίως επειδή οι άνδρες είναι μεγαλωμένοι με τέτοιο τρόπο, ώστε να αποκόπτονται από τις συναισθηματικές τους πηγές και να ετοιμάζονται για το σκληρό επιχειρησιακό ήθος, που έχει στόχο την επιτυχία.

Αμφότερες οι καταστάσεις αυτές είναι δυνατόν να δημιουργούν άγχος, αλλά, αν αντιμετωπιστούν με επιτυχία, συνεπάγονται την ενοποίηση των ψυχολογικών και γνωστικών λειτουργιών και προσδοκιών, που μέχρι τώρα ήταν ανέφικτη για τους άνδρες. Ταυτόχρονα με την αναβίωση της ανθρώπινης ικανότητας για δημιουργία σχέσεων με άλλους, οι πατεράδες που μοιράζονται την ανατροφή, θα έχουν να αντιμετωπίσουν άλλα δύο προβλήματα. Το ένα είναι η σύγκρουση που είναι δυνατόν να δημιουργείται ανάμεσα σ' εκείνους και τις μητέρες που μπορεί να θεωρούν τους εαυτούς τους ένοχους ή ακατάλληλους, όπως προαναφέραμε. Το δεύτερο είναι η οξεία αντιδιαστολή μεταξύ του να είναι κάποιος γονέας που μοιράζεται την ανατροφή σε ψυχολογικό και πρακτικό, δηλαδή χρονοβόρο, επίπεδο και της παρούσης δομής των συνθηκών εργασίας. Η σύγκρουση μεταξύ του γονεϊκού και του επαγγελματικού ρόλου έχει δημιουργήσει πιέσεις που απέχουν πολύ από τη λύση τους. Σύμφωνα με τις απαιτήσεις του παρόντος, καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, δευτερεύοντα οφέλη, όπως η γονεϊκή άδεια που αντικαθιστά την άδεια μητρότητας, ή η άδεια ασθενείας για καθέναν από τους γονείς όταν τα παιδιά είναι άρρωστα, ή το μειωμένο/ελαστικό ωράριο εργασίας, είναι πολύ δύσκολο να επιτευχθούν και να εφαρμοστούν. Οι πιέσεις που ασκούν όμως οι γονείς σε όλη τη δομή της αγοράς εργασίας δεν θα πρέπει να υποτιμώνται και γι' αυτό θα τις συζητήσουμε παρακάτω.

Όσον αφορά τις γυναίκες, η μοιρασμένη ανατροφή τους παρέχει περισσότερο χρόνο να ασχοληθούν με τα προσωπικά τους ενδιαφέροντα. Εφόσον οι γυναίκες είναι προετοιμασμένες να αντέξουν τις συναισθηματικές πιέσεις που ασκούν επάνω τους η κοινωνία και οι προσωπικές τους αντιλήψεις, ότι δηλαδή οι άνδρες είναι λιγότερο ικανοί να τα θγάλουν πέρα με τα παιδιά, και, τέλος, η δική τους γυναικεία ψυχοσύνθεση (βλ. Chodorow, 1978), τότε μπορούν πράγματι να δημιουργήσουν χώρο για ευχαρίστηση και για αλλαγή. Η μοιρασμένη ανατροφή δεν συνεπάγεται μόνο την κατάργηση του παραδοσιακού σεξουαλικού καταμερισμού της εργασίας. Ο αντίκτυπος που έχει επάνω στα παιδιά που μεγαλώνουν έχοντας «δύο μητέρες» (βλ. Ehrensaft, 1980) μεταβάλλει την αντίληψη που έχουν για τον εαυτό τους σαν απόλυτα σημαντικού για την ευτυχία του των παιδιών τους. Ουσιαστικά επιτρέπει στις γυναίκες να πειραματιστούν οι ίδιες με τα

πρόσφατα ψυχολογικά ευρήματα που αποδεικνύουν ότι αυτό που χρειάζονται τα παιδιά είναι φροντίδα, σταθερότητα και ενδιαφέρον, και όχι μια αποπνικτική και απαιτητική δυαδική σχέση (Rapoport et al., 1977). Μέσα από τέτοιες εμπειρίες, οι γυναίκες θα βοηθηθούν ώστε να βιώσουν τους εαυτούς τους σαν αυτόνομα άτομα των οποίων οι ανάγκες και οι υποχρεώσεις δεν σταθμίζονται έναντι της κεντρικότητας των αναγκών των παιδιών τους. Με το να απελευθερωθούν από το δεσμό και τη δέσμευση, μητέρας και παιδιού, οι γυναίκες έμμεσα απελευθερώνουν τα παιδιά τους και τους συντρόφους τους από αποκλειστικές, καταπιεστικές νόρμες και από δύσκαμπτες, καθορισμένες σχέσεις.

Μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι τα πλεονεκτήματα που παρέχει η μοιρασμένη ανατροφή θα είναι πιο εμφανή στο μέλλον παρά στις τρέχουσες συνθήκες ζωής των γονέων που μοιράζονται. Δεδομένης της κοινωνικοοικονομικής δομής, οι εργαζόμενες μητέρες που μοιράζονται την ανατροφή, είναι πιθανό να υφίστανται περισσότερη συναισθηματική και πρακτική πίεση, εφόσον ούτε η κοινωνία γενικότερα, ούτε ο εργασιακό τους περιβάλλον, είναι συνήθως πρόθυμα να τις υποστηρίξουν στον πειραματικό τρόπο της ζωής τους. Αν καταστεί προβληματικό ή αποτύχει το μοίρασμα, ο πατέρας μπορεί να αποσυρθεί και να επανέλθει ολοκληρωτικά στην εργασία του, ενώ η μητέρα θεωρείται ακόμη ο τελικός υπεύθυνος για τα παιδιά της, που δε θα ακολουθήσει κατά τον ίδιο τρόπο τα επαγγελματικά της ενδιαφέροντα.

Δεν είναι ο σκοπός μας εδώ να δώσουμε ένα πρόγραμμα κοινωνικής αλλαγής προσαρμοσμένο στις ανάγκες των γονέων που μοιράζονται την ανατροφή, ούτε είναι δυνατόν να υποδείξουμε λύσεις που μπορούν να χρησιμοποιηθούν από μεμονωμένα ζευγάρια. Μπορούμε όμως να διαβεβαιώσουμε ότι οι κοινωνικές μετατροπές είναι εφικτές και ότι ένας από τους τρόπους πραγματοποίησής τους είναι ο πολλαπλασιασμός των πιέσεων που ασκούνται στην υπάρχουσα κοινωνική πρακτική και δομή. Το παράδειγμα της σουηδικής νομοθεσίας στο θέμα αυτό αξίζει να ερευνηθεί εφόσον στοχεύει στο να δώσει και στους δύο γονείς τη δυνατότητα να εκπληρώσουν το γονεϊκό ρόλο, ενώ ταυτόχρονα διαμοιράζει εξίσου μεταξύ τους τις πιθανές αρνητικές επιδράσεις που μπορεί να έχουν τα παιδιά στην καριέρα κάποιου. Εξάλλου, οι γυναίκες στο καπιταλιστικό σύστημα έχουν εδώ και πολύ καιρό χρησιμοποιηθεί σαν επικουρική εργατική δύναμη, και συχνά, κάτω από συνθήκες ύφεσης, είναι οι πρώτες που επηρεάζονται και εκδιώκονται από την αγορά εργασίας (Werneke, 1978). Νομίζουμε ότι μόνο αν η διάθεση για μοίρασμα γίνει κτήμα και των δύο φύλων, πράγμα

που θα κατέληγε στη συμμετοχή της πλειοψηφίας των ανθρώπων που έχουν παιδιά, τότε οι γυναίκες θα επηρεάζονταν από την ανεργία εξίσου όπως και οι άνδρες, χωρίς να θεωρούν οι μεν τις δε σαν ανταγωνίστριες με μόνη βάση τη σεξουαλική διαφορά.

Είναι αρκετά επικίνδυνο να αναπτύσσει κανείς επιχειρήματα με βάση ενδόμυχες επιθυμίες και εικασίες για το μέλλον. Είναι προφανές ότι όσον αφορά τα παιδιά, αυτά που ανατρέφονται ισόρροπα είναι ακόμη πολύ λίγα και πολύ μικρά και, όπως επανειλημμένα υποδεικνύει η Ehrensaft, πρέπει να περιμένουμε να μας πουν την ιστορία τους. Παρ' όλα αυτά, δεδομένων των διαθέσιμων θεωριών ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης και ωρίμασης των παιδιών, μπορούμε να προχωρήσουμε στη σκιαγράφηση αυτών των διαδικασιών υπό συνθήκες μοιρασμένης ανατροφής. Αρχικά, τα βρέφη θεωρείται ότι δεν έχουν αίσθηση του εαυτού τους σαν κάτι διαφορετικό από τον εξωτερικό κόσμο και από την κύρια τροφή που είναι η μητέρα και που ενεργεί σαν το «εξωτερικό εγώ» τους. Σταδιακά, αντιλαμβάνονται ότι είναι ξεχωριστά άτομα και αντιμετωπίζουν το πρόβλημα του να ξεπεράσουν την απογοήτευσή τους μόλις αντιληφθούν ότι η μητέρα είναι ένα άλλο άτομο με προσωπικές ανάγκες. Θα μπορούσε να θεωρηθεί το ίδιο δύσκολο για το βρέφος να κατανοήσει ότι δύο, κι όχι ένας μόνο, πρωταρχικοί τροφοί, είναι ξεχωριστά άτομα. Από την άλλη πλευρά όμως, αυτή ακριβώς η ύπαρξη δύο ενηλίκων που ασχολούνται μαζί του μπορεί να αποβεί πιο επωφελής, αφού προσφέρει στο βρέφος εναλλασσόμενες δυνατότητες πρωταρχικής ταυτοποίησης, και πιθανόν, μία λιγότερο απότομη και οδυνηρή αντίληψη της διαφορετικότητας του άλλου, μια και οι δύο γονείς θα φροντίζουν εξίσου τις ανάγκες του. Εφόσον η προοιδιπόδεια προσήλωση θα απευθύνεται και στους δύο γονείς, δεν φαίνεται να υπάρχει μεγάλη ανάγκη για τις ριζικές αλλαγές που θεωρείται ότι λαμβάνουν χώρα κατά την οιδιπόδεια φάση. Η οργάνωση της σεξουαλικότητας γύρω από την υπεροχή των γεννητικών οργάνων μπορεί πάντα να γίνει σύμφωνα με τη βιολογική ωρίμαση, αλλά ταυτόχρονα μπορεί να μείνει ελεύθερη από φορτισμένες πολιτιστικές προϋποθέσεις. Τα κορίτσια δεν θα χρειάζεται να θεωρούν τον εαυτό τους κατώτερο και να αντιμετωπίζουν το φθόνο του πέους. Αντίθετα, μια και η προοιδιπόδεια προσήλωσή τους θα απευθύνεται εξίσου προς τη μητέρα και τον πατέρα, είναι πιθανό ότι θα αναπτύξουν μια πιο ολοκληρωμένη αίσθηση του εαυτού τους, όπου η ερωτική και η συναισθηματική επιλογή του αντικειμένου μπορεί κάλλιστα να συμπίπτει, αφού δεν θα χρειάζεται να παραιτηθούν από τη μητέρα και να επενδύσουν συναισθηματικά στον πατέρα. Εξάλλου τα αγόρια δεν θα χρειάζονται

να παλαίψουν για να απωθήσουν / εξευτελίσουν την ταυτοποίησή τους με τη μητέρα με σκοπό να επιτύχουν τον πολύτιμο αρσενικό εαυτό. Και οι δύο γονείς θα μπορούν να χρησιμοποιηθούν σαν αντικείμενα προσήλωσης και σαν κατάλληλα μοντέλα, έτσι ώστε το αρσενικό θρέφως να μην υποστεί την οδυνηρή καταστροφή της δυνατότητας σύνταξης σχέσεων με τις γυναίκες – και με τον κόσμο.

Δύο σημαντικά προβλήματα είναι η μητρική παντοδυναμία και οικειότητα, που τώρα θα μοιράζονται με τον πατέρα, καθώς και η ετεροφυλοφιλική ταυτότητα του παιδιού. Μπορούμε να πούμε ότι η παντοδυναμία και η οικειότητα που μοιράζονται μεταξύ των γονέων θα είναι λιγότερο αποπνικτικές και αποκλειστικές, καθώς και λιγότερο αμφιθυμικές, μια και το παιδί δεν θα εξαρτάται από ένα μόνο άτομο. Τα παιδιά των οποίων οι πρωταρχικές εμπειρίες έχουν σχέση με δύο τροφούς, μπορεί κάλλιστα να έχουν λιγότερο αναπτωγμένη την τάση να δημιουργούν αποκλειστικές σχέσεις στη μετέπειτα ζωή τους, πράγμα που είναι δυνατόν να μεταβάλει την άποψή μας περί μονογαμικών σεξουαλικών σχέσεων. Επίσης μπορεί να εξαρτώνται λιγότερο από την παρουσία ενός παντοδύναμου και απόλυτα αναγκάσιου συντρόφου, ίσως δηλαδή προσανατολιστούν προς ένα πιο διάχυτο, πολύπλευρο τρόπο απόκτησης ικανοποίησης. Αυτή η συναισθηματική τάση ωστόσο μπορεί να περιέχει λιγότερη αμφιθυμία, βασισμένη στην αρχική εμπειρία με γονείς που ούτε το αγόρι ούτε το κορίτσι έπρεπε να εγκαταλείψουν τον ένα για να επενδύσουν στον άλλο. Ένα ακόμη πιθανό επακόλουθο της μοιρασμένης ανατροφής είναι ότι τα παιδιά μπορεί να αποφύγουν τη συναισθηματική ανάγκη να αποδίδουν εξουσία μόνο σε άνδρες, στη μετέπειτα ζωή τους σαν ενήλικες, με σκοπό την εξισορρόπηση της μητρικής παντοδυναμίας (βλ. Dinnerstein, 1976, Chodorow, 1978). Αντίθετα, μπορεί να είναι δεκτικά και πρόθυμα να συμφωνήσουν με την ιδέα της μοιρασμένης ισχύος, όσον αφορά τη δημόσια ζωή: γεγονός που αναπόφευκτα θα οδηγήσει στην ίση συμμετοχή ανδρών και γυναικών στα δημόσια πράγματα.

Ασφαλώς, μια τέτοια περιγραφή δεν απαντά στο ερώτημα της ετεροφυλοφιλίας. Ο φόβος του ευνουχισμού χάνει πολύ από τη σημασία του στη μοιρασμένη ανατροφή – αλλά δεν υπάρχει και εμφανής αιτία γιατί θα έπρεπε να διατηρηθεί. Η σεξουαλικότητα μπορεί να θεωρηθεί σαν μία ορμή προς σεξουαλικές σχέσεις με άλλα άτομα, και είναι αρκετά σαφές από την ψυχανalyτική βιβλιογραφία ότι η ετεροφυλοφιλία δεν είναι παρά μία μορφή έκφρασης αυτής της ορμής που πρέπει να επιτευχθεί με την επιτυχή επίλυση της οιδιπόδειας σύγκρουσης (π.χ. Sayers, 1979). Δεν υπάρχει ούτε ανάγκη ούτε υποχρέωση να επι-

χειρηματολογήσουμε εναντίον της αμφισεξουαλικότητας, που μπορεί να είναι το αποτέλεσμα της μοιρασμένης ανατροφής. Αντίθετα, η αμφισεξουαλικότητα μπορεί να μας δώσει λιγότερο δύσκαμπτους ορισμούς των ερωτικών σχέσεων και μια πιο σφαιρική δυνατότητα σύνταξης σχέσεων με άλλους ανθρώπους. Υπάρχει επίσης η απαγόρευση της αιμομιξίας που αντιμετωπίζεται κατά την οιδιπόδεια φάση, ειδικά σε σχέση με τον ευνουχισμό. Είναι μάλλον αδύνατο να γνωρίζουμε με βεβαιότητα αν η αιμομιξία και η συνακόλουθη εξωγαμία είναι όντως η εισαγωγή στον πολιτισμό, αν και υπάρχουν αρκετά στοιχεία που υποστηρίζουν αυτή την άποψη.³ Αν η άποψη της Chodorow σχετικά με τις αιμομικτικές επιθυμίες και τις επανενεργοποιημένες ενochές των γονέων που με τη σειρά τους μεταδίδονται στα παιδιά είναι ορθή, τότε είναι δυνατόν να φανταστούμε τη μελλοντική μείωση του αιμομικτικού άγχους υπό συνθήκες μοιρασμένης ανατροφής, ακριβώς επειδή η ετεροφυλοφιλία δεν θα επιβάλλεται τόσο απόλυτα και επειδή και τα δύο φύλα δεν θα έχουν τόσες συναισθηματικές αναστολές.

Μπορούμε τώρα να στραφούμε στα πλέον εμφανή αποτελέσματα της μοιρασμένης ανατροφής.

Είναι δυνατόν να υποστηρίξει κανείς ότι τα παιδιά γονέων που μοιράζονται την ανατροφή θα βιώσουν περισσότερες συγκρούσεις και αμφιθυμία, που θα προέρχονται από την έλλειψη προϋπαρχόντων προτύπων για να μιμηθούν οι γονείς και από τη συναισθηματική τους ετοιμότητα, όσον αφορά τους νέους ρόλους. Επιπλέον, οι γονείς σαν ενήλικες, αντιμετωπίζοντας τις απαιτήσεις της ανατροφής και τις αντιφάσεις που πηγάζουν από τη δική τους κοινωνικοποίηση, είναι μοιραίο να τις μεταβιβάσουν στα δικά τους παιδιά συνειδητά ή ασυνείδητα, δημιουργώντας έτσι τη δυνατότητα για περισσότερο άγχος και συγκρούσεις, απ' όσο είναι «κανονικά» αναμενόμενο. Είναι όμως δυνατόν, όταν οι ενήλικες έχουν συνείδηση αυτών των συγκρούσεων και είναι πρόθυμοι να βρουν λύσεις, να δημιουργήσουν ένα περιβάλλον όπου τα προβλήματα συζητούνται ανοιχτά και όπου η λήψη αποφάσεων είναι μια δημοκρατική διαδικασία και μια μοιρασμένη ευθύνη. Επομένως μπορεί να υποστηριχτεί ότι οι γονείς που μοιράζονται την ανατροφή θα προσφέρουν στα παιδιά τους τη δυνατότητα, ψυχολογική και πρακτική, να δημιουργήσουν πιο ανεξάρτητες και επινοητικές προσωπικότητες.

3. Βλ. το άρθρο της G. Rubin «The Traffic in Women: Notes on the Political Economy of Sex» για μια σε βάθος ανάλυση των σχετικών απόψεων, ειδικά αυτών του Φρόυντ και του Λέβι Στρώς.

Θα ήταν ευσεβής πόθος να πούμε ότι μόνο η μοιρασμένη ανατροφή μπορεί να καταργήσει τον σεξουαλικό καταμερισμό της εργασίας και τη συνακόλουθη ανισότητα των φύλων (βλ. Sayers, 1982). Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, οι γονείς που μοιράζονται την ανατροφή αναπόφευκτα αντιμετωπίζουν τις παρούσες κοινωνικές δομές και πρακτικές που έχουν δημιουργηθεί ακριβώς για να διατηρήσουν αυτόν τον καταμερισμό. Όμως μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι γονείς που μοιράζονται την ανατροφή μπορεί να γίνουν μια αποτελεσματική ομάδα πίεσης στην κοινωνία που να απαιτεί νομικές μεταρρυθμίσεις σε θέματα που αφορούν την αγορά εργασίας καθώς και αλλαγές στις ρυθμίσεις που αφορούν τη φροντίδα των παιδιών. Υπάρχουν ήδη σαφείς προτάσεις και μοντέλα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν (π.χ. Barret & McIntosh, 1982, Heitlinger, 1979) με σκοπό να βοηθήσουν την επιτυχία αυτών των στόχων.

Εξάλλου, οι ρεφορμιστικές αλλαγές στην αγορά εργασίας ή και οι ριζοσπαστικές αλλαγές στον τρόπο παραγωγής, που είναι πιθανό να επακολουθήσουν, δεν εγγυώνται αλλαγές στις ψυχολογικές δομές και απόψεις. Η μοιρασμένη ανατροφή προσφέρει τη δυνατότητα να την πιο συμμετρική ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη των αγοριών και των κοριτσιών, και, αν είναι ορθή η ψυχαναλυτική προσέγγιση, ανοίγει πλατείες ορίζοντες για αλλαγή της ανθρώπινης ψυχολογίας. Στο μέτρο που η κοινωνία εξαρτάται από το σύστημα ανατροφής των παιδιών για να αναπαράγει τις αξίες της (Rapaport, 1967), η μοιρασμένη ανατροφή μπορεί εύκολα να θεωρηθεί ανατρεπτική. Τα παιδιά που μεγαλώνουν έχοντας αφομοιώσει έννοιες ισότητας, φροντίδας, δύναμης και ευκολίας στη σύναψη σχέσεων, έννοιες που επιπλέον μοιράζονται ανάμεσα στους δύο γονείς, μπορούν κάλλιστα να είναι ψυχολογικά πιο προετοιμασμένα για την πρακτική του σοσιαλισμού.

Στην παρούσα εργασία υποστήριξα την άποψη της μοιρασμένης ανατροφής, με βάση το ότι η οικογένεια παραμένει ένας σημαντικός θεσμός της κοινωνίας μας και ότι, κατ' επέκταση, πρέπει σαν φεμινίστριες να δοκιμάσουμε να τον αλλάξουμε αντί να απαιτούμε την κατάργησή του. Προσπάθησα ακόμη να ερευνησω τις δυνατότητες αλλαγής που προσφέρει η μοιρασμένη ανατροφή και που τις θεωρώ καθάρα ριζοσπαστικές. Η περιγραφή μου παραμένει βέβαια σχηματική. Χρειάζεται ακόμη ευρεία, πειραματική και θεωρητική, έρευνα για να θεμελιώσει τις απόψεις που παρουσιάζονται εδώ. Θα έλεγα ότι αυτή η έρευνα είναι απαραίτητη για να εκτιμηθεί αντικειμενικά ένας από τους πιο σημαντικούς τρόπους επίτευξης αλλαγής στα ανθρώπινα πράγματα που είναι σύμφωνος με μια σοσιαλιστική φεμινιστική θέση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Barrett, Michèle, *Women's Oppression Today*, London: Verso, 1980.
- Barrett, M. & McIntosh, M., *The Anti-Social Family*, London: Verso, 1982.
- Bem, Sandra, «Fluffy Women, and Chesty Men», *Psychology Today*, September, 1975.
- Benedek, Therese, «Fatherhood and Providing» in E. James Anthony & Th. Benedek (eds), *Parenthood, Its Psychology and Psychopathology*, Boston: Little, Brown and Co, 1970.
- Chodorow, Nancy, *The Reproduction of Mothering*, Berkeley: Univ. of California Press, 1978.
- Coote, A. & Campbell, B., *Sweet Freedom*, London: Pan Books, 1982.
- Dinnerstein, Dorothy, *The Rocking of the Cradle and the Ruling of the World*, London: Souvenir Press, 1978; first published in 1976 by Harper and Row, New York.
- Ehrensaft, Diane, «When Women and Men Mother», *Socialist Review*, 49, 10 (1), 1980, pp. 37-73.
- Glen, N. & McLanahan, S., «Children and Marital Happiness: a Further Specification of the Relationship», *Journal of Marriage and the Family*, 44, 1 Feb. 1982, pp. 63-72.
- Griffin, Susan, *Pornography and Silence*, London: The Women's Press, 1981.
- Heitlinger, Alena, *Women and State Socialism: Sex Inequality in the Soviet Union and Czechoslovakia*, London: MacMillan, 1979.
- Hodge, Jill, «Parents and Children: Who Chooses?», *Politics and Power*, 3, 1981.
- Lott, Bernice, «Who Wants the Children?», *American Psychologist*, July 1973, pp. 573-581.
- Rapaport, David, «Behaviour Research in Collective Settlements in Israel: The Study of Kibbutz Education and Its Bearing on the Theory of Development», in G. R. Medinuss (ed.), *Reading in the Psychology of Parent - Child Relations*, New York: John Wiley & Sons, 1967.
- Rapoport, R., Rapoport, R. & Sterlitz, Z., *Fathers, Mothers and Others*, London: Routledge & Kegan Paul, 1977.
- Rubin, Gayle, «The Traffic in Women: Notes on the Political Economy of Sex» in R. Reiter (ed.), *Toward and Anthropology of Women*, New York: Monthly Review Press, 1975.
- Sayers, Janet, «Anatomy is Destiny: Variations on a Theme», *Women's Studies Int. Quart.*, 1979, vol. 2, pp. 19 - 32.
- Sayers, Janet, *Biological Politics*, London: Tabistock, 1982.
- Sutton, J. and Friedman, S., «Fatherhood: Bringing it All Back Home» in S. Friedman & E. Sarah (eds), *On the Problem of Men*, London: The Women's Press, 1982.
- Talcott Parsons, «The Isolated Conjugal Family» in M. Anderson (ed.), *Sociology of the Family*, Harmondsworth: Penguin, 1980.
- Tinberger, R. & MacLean, M., «Maternal Employment: The Child's Perspective», *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 44, 2, May 1982, pp. 469 - 475.
- Werneke, D., «The Economic Slowdown and Women's Employment Opportunities», *International Labour Review*, 117 (1), 1978.